

<https://doi.org/10.15407/socium2019.03.009>
УДК 316.48+303.1

Ігнат'єва І.І., канд. політ. наук, доц., доцент кафедри соціології та психології Національного університету "Одеська юридична академія", вул. Фонтанська дорога, 23, Одеса, 65009, Україна, email: irynaikuptsova@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6470-8698>,

Мельніков А.С., д-р соціол. наук, доц., доцент кафедри соціології та психології Національного університету "Одеська юридична академія", вул. Фонтанська дорога, 23, Одеса, 65009, Україна, email: melnikov@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5415-5030>, Scopus Author ID: 57195262946, Web of Science Researcher ID: X-7847-2018

АНАЛІТИЧНІ КОМПОНЕНТИ МЕНТАЛЬНОЇ КАРТОГРАФІЇ У СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ КОНФЛІКТІВ

Статтю присвячено розгляду теоретико-методологічних здобутків соціології конфлікту, серед яких вирізняється адаптація та розбудова методу ментальної картографії. Метою статті є визначення, характеристика та специфікація базових аналітичних складових методу ментальної картографії у контексті галузевих досліджень конфлікту як соціального феномену. Надається дефініція ментальної мапи як образу або моделі зовнішнього простору, яка формується протягом певного часу у свідомості суб'єкта. Водночас використовується трактування методу ментального картографування як графічного зображення інформантом певної місцевості на прохання дослідника. В історико-соціологічній ретроспективі представлено класичні концепції ментальної картографії та їх застосування у вивченні конфліктів. Зокрема, розглядаються результати ментального картографування взаємозв'язку комунікаційних каналів і сприйняття небезпечних міських зон Лос-Анджелеса, транслокальної ідентичності дітей польських емігрантів у Шотландії, "мікрогеографії емоцій" дітей-мігрантів у Парижі та Берліні, сприйняття мігрантами м. Мілан, образів конфлікту в учнів старшої школи Ізраїлю та Палестини, просторових проєкцій соціальних конфліктів на Кіпрі, у Північній Ірландії, Бельгії та Україні. Запропоновано теоретико-методологічне узагальнення ментальної картографії конфліктів на засадах підходу Дж. Гізекінг або "матриці Гізекінг", що складається з чотирьох категорій (механіки методу, графічних елементів, наративів місця та персоналізації), кожна з яких містить сукупність аналітичних компонентів і технік (загалом 57 одиниць). У висновках окреслено галузеву специфіку аналітичних компонентів ментальної картографії конфлікту, а також зазначено інтегративний міждисциплінарний потенціал і перспективи розвитку цього методу.

Ключові слова: ментальна картографія, конфлікт, метод, соціальна топологія, просторове сприйняття, образ, місце, ідентичність.

Ignatieva I.I., PhD. (Political science), Associate professor, Department of Sociology and Psychology, National University "Odessa Academy of Law", 23, Fontanska doroha Str., Odesa, 65009, Ukraine, email: irynaikuptsova@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6470-8698>,

Melnikov A.S., Dr. Habil. (Sociology), Associate professor, Department of Sociology and Psychology, National University "Odessa Academy of Law", 23, Fontanska doroha Str., Odesa, 65009, Ukraine, email: melnikov@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5415-5030>, Scopus Author ID: 57195262946, Web of Science Researcher ID: X-7847-2018

ANALYTICAL COMPONENTS OF MENTAL MAPPING IN SOCIOLOGICAL STUDIES OF CONFLICTS

The paper focuses on theoretical and methodological achievements in the sociology of conflict, particularly the adaptation and development of mental mapping method. The main objective of the

© Ігнат'єва І.І., Мельніков А.С., 2019

ISSN 1681-116X. Український соціум, 2019, № 3 (70): 9–22

study is to define, characterize and specify the basic analytical components of mental mapping with regard to studying a conflict as a social phenomenon. Mental map is defined as an image or model of outer space gradually formed over time in subject's consciousness. The method of mental mapping was described as a graphic representation of certain area by informant at researcher's request. The classical concepts of mental mapping and their application in the studies of conflicts are presented in the historical retrospective. Thus, there is an overview of particular cases of the mental mapping methodology implementation, such as the study of relationships between communication channels and perceptions of dangerous urban areas in Los Angeles, the translocal identity of Polish emigrants' children in Scotland, the "micro-geography of emotions" of migrant children in Paris and Berlin, the perception of Milan by migrants, the conflict topology imaginations of high school students of Israel and Palestine, spatial projections of social conflicts in Cyprus, North Ireland, Belgium, and Ukraine. Authors suggest theoretical and methodological generalization of the mental mapping of conflicts based on the approach of Jack Gieseeking or the "Gieseeking matrix" composed of four categories (mechanics of method, graphic elements, narratives of place and personalization), each of which contains a set of analytic components and techniques (a total of 57 units). The paper outlines the methodological specifics of analytical components in mental mapping of conflict, and notes the integrative interdisciplinary potential and the prospects for the development of this method.

Keywords: *mental mapping, conflict, method, social topology, spatial perception, image, place, identity.*

Соціологія конфлікту має статус одного з ключових елементів у системі спеціальних і галузевих соціологічних дисциплін. Упродовж останніх десятиліть цей напрям демонструє низку актуальних теоретико-методологічних здобутків, які мають великий потенціал у різних сферах суспільствознавства. До таких здобутків належить адаптація та розбудова нових емпіричних інструментів дослідження конфліктів, серед яких вирізняється метод ментальної картографії, що сьогодні активно розвивається у контексті масштабнішої аналітичної стратегії соціальної топології та соціології простору.

На відміну від традиційних методів соціології, ментальна картографія нерідко сприймається представниками цієї науки як переважно психологічний або міждисциплінарний метод допоміжного типу, який перебуває на периферії емпіричних пошуків. Проте фаховий інтерес до ментальної картографії поступово посилюється, що потребує включення до порядку денного соціологічної науки питань про теоретико-методологічну сутність, евристичний потенціал і технічну специфіку використання цього методу. Частково відповіді на ці питання вже були надані низкою дослідників, серед яких варто зазначити К. Лінча, Д. Сті, Р. Даунза, С. Мілграма, П. Гоулда та Р. Вайта, Р. Кітчана, К. Світцер та С. Макдавелл, І. Акчалі, Є. Бен-Зев, М. Рошама, Дж. Гізекінг, Т. Навроцкі, С. Форде, С. Гурєєва, Н. Веселкову, О. Гришину, Г. Стрельнікову, К. Глазкова. Незважаючи на певні досягнення у загальній соціологічній адаптації та розвитку ментальної картографії, у соціології конфлікту цей метод все ще перебуває на початковій стадії розроблення.

Мета статті – визначити та охарактеризувати базові аналітичні складові ментальної картографії у контексті галузевих досліджень конфлікту як соціального феномену.

У найширшому сенсі поняття ментальної мапи розкриває просторовий образ або топологічну модель, яка формується протягом деякого часу у свідомості суб'єкта [1].

Як метод ментальне картографування полягає у графічному зображенні інформантом певної місцевості на прохання дослідника [2]. В історичній площині метод сягає корінням концепції когнітивних мап, яка була розроблена наприкінці 1940-х років американським психологом Е. Толменом. Безпосередньо методологію ментальної картографії одним із перших почав вибудовувати американець К. Лінч. У роботі “Образ міста” (1960) він окреслив фундаментальні засади аналізу урбаністичного простору на основі ментальних образів, що складаються у свідомості жителів. Автор мав на меті створення узагальненої моделі, яка могла б стати основою ефективного міського планування та враховувала різноманітні елементи когнітивної репрезентації середовища. Саме ці елементи у подальшому визначили структуру методу та найбільше вплинули на його сучасні соціологічні модифікації [3, р. 47–48]. До першого з таких елементів належать шляхи (*paths*), які слугують каналами переміщення – вулиці, пішохідні та транспортні маршрути, водні канали та залізничні дороги. Другим елементом є межі (*edges*) як лінійні складові міського простору, що виконують функції певних проникних або закритих кордонів, бар’єрів, контурів і “швів” (стіни, береги водойм, периметри районів тощо). Третій елемент виокремлює райони (*districts*), які формують середні та великі сегменти міста і також створюють систему координат, що визначає внутрішнє або зовнішнє розташування суб’єктів відносно цих сегментів. Вузли (*nodes*) виступають четвертим ключовим елементом, що поєднує перехрестя доріг, площі, різні транзитні центри та інші локації, для яких характерна велика концентрація людей. П’ятим елементом є орієнтири (*landmarks*) – фізичні об’єкти, що спрямовують та організують переміщення, взаємодії або комунікації. До таких об’єктів належать будівлі, монументальні споруди, башти, пагорби. Зазначені елементи є взаємозамінними, залежно від ситуації та суб’єктивної перспективи. Так, шлях може сприйматись як межа, а вузол, за зміни масштабу – як окремий район. У цілому результати дослідження К. Лінча було синтезовано у вигляді серії мап із зазначенням помилок у плануванні та, навпаки, сильних сторін міського ландшафту. Незважаючи на те, що проблематика соціального конфлікту виходила за межі дослідницького предмета, розроблена методологія продемонструвала спроможність розкриття ціннісних, смислових і комунікативних засад формування соціальної свідомості міської спільноти.

У контексті соціологічного дискурсу фізичний простір нерідко інтерпретується як продукт культурного кодування та результат вибіркової феноменальної репрезентації. З цієї позиції метод ментальної картографії спрямовується на відображення колективних уявлень, які символічно поєднують знання, вірування та інтеріоризовані складові певної культури. Такий метод надає можливість не лише з більшою достовірністю оцінювати відносну значущість певного об’єкта, але й виявляти специфіку сприйняття простору різними соціокультурними групами. Подібний підхід використовувався відомим американським дослідником С. Мілграмом, який трактував місто як соціальне явище, що конструюється у суспільній свідомості. Він підкреслював, що ключовим у такій перспективі є не тільки те, що об’єктивно “існує”, але й те, що “...висувається на перший план суспільством, стає помітним у свідомості окремої людини... Ми розпізнаємо основні складові цього збірного образу як через вивчення ментальної мапи окремої людини, так і з огляду на те загальне, що властиво різним людям” [4, с. 97].

Застосування методу ментальної картографії дозволило С. Мілграму виявити певні особливості ідентифікаційних практик жителів Нью-Йорка та Парижа. Було встановлено, що для ментальної репрезентації Нью-Йорка характерною є виразна етнічна сегментація міського простору, тоді як для ментальних мап Парижа цей чинник не мав конститутивного значення. Хоча розкриття конфліктологічної проблематики також не входило до переліку головних дослідницьких завдань, С. Мілграм позначив важливий аспект методології ментальної картографії, який у подальшому розвивався у відповідному галузевому контексті та полягав у експресивно-проективному виявленні сприйняття соціальних відмінностей і протиріч, що у теоретичному плані поєднувалося з напрацюваннями ранньої Чиказької школи (Р. Парка, Е. Берджесса, Л. Вірта та інших), вивченням соціальних дистанцій (Е. Богардуса) та широкого спектра інших соціальних феноменів (расизму, ксенофобії, нерівності, дискримінації, девіації, маргінальності тощо).

Ментальна проєкція міста передає складний характер соціальних відносин і розкриває особливий вимір соціальних конфліктів. Місто в уяві його жителів і мігрантів може поставати як поле боротьби, що інколи символічно, а іноді й фактично відбиває негативний досвід соціальної напруги, насильства та масштабних деструктивних процесів. Історія знає багато прикладів, коли міська архітектура і ландшафти ставали уособленням протистояння окремих соціальних груп. Так, сегрегація місць громадського користування у шістдесятих роках минулого століття у США наочно відтворювала расовий конфлікт у просторі міста. Відомим є факт, що рух за громадянські права чорношкірих американців активізувався після арешту Р. Паркс, яка відмовилася поступитися місцем білому чоловікові у міському автобусі, що призвело до масових протестів і довгострокового бойкоту автобусних ліній.

Сучасне місто розвивається дуже швидко: зникають старі райони, на їхньому місці з'являються нові, проте пам'ять жителів надовго зберігає просторову проєкцію конфлікту, навіть якщо не залишилося вже нічого, що про нього нагадує. Прикладом цього є м. Белфаст у Північній Ірландії, яке сьогодні, після трьох декад сегрегації та збройного протистояння, переживає значні архітектурні трансформації. Для подолання наслідків конфлікту у місті було впроваджено стратегію нормалізації, відповідно до якої відбудова зруйнованих міських районів мала покласти край насильству та створити спільний простір, вільний від негативних і травматичних спогадів. З центру міста, що постраждав найбільше, було усунено будь-які нагадування про конфлікт. Нормалізація у цьому випадку полягала не лише у відновленні зруйнованих будівель, але й у відмові від зведення меморіалів жертвам конфлікту.

За результатами аналізу сприйняття м. Белфаст його жителями, К. Світцер та С. Макдавелл дійшли висновку, що стратегія нормалізації є малоефективною, оскільки, хоча і "цілком можливо очистити центр Белфаста для суспільної "користі", але особисті спогади про насильство, що там сталося, залишаться" [5, р. 347]. У певному сенсі, індивідуальна пам'ять чинить опір будь-яким спробам "стерти" трагічне минуле з вулиць міста. У такому контексті метод ментальної картографії дозволяє виявити приховану, глибинну картину соціальної реальності, що збережена та відтворюється у пам'яті містян. Так, друзі та родичі загиблих намагаються уникати місць, де відбулась

трагедія: “розум створює невидимі бар’єри, які стримують від фізичного перетину кордонів” [5, р. 347].

Відповідно до комунікаційної парадигми, соціальні відносини є продуктом інтерактивної інфраструктури, яка є комбінацією окремих каналів і практик. Сприйняття міста його жителями відбувається крізь призму патернів або стереотипів, сформованих і впроваджених під впливом цієї інфраструктури. Отже, комунікаційні фактори мають бути враховані у дослідженнях із використанням методу ментальної картографії. Ілюстрацією цієї тези є дослідження, проведене у 2000-х роках в м. Лос-Анджелес, жителям якого було запропоновано розмалювати у різні кольори чорно-білу мапу міста. Водночас учасників запитували про те, як і звідки вони отримують інформацію про місто [6, р. 200]. Окремі кольори мали відображати градацію у сприйнятті окремих районів міста. Зокрема, червоний уособлював страх, помаранчевий та зелений позначали комфорт, а синій – невідомі райони міста. Результати дослідження підтвердили залежність між сприйняттям міста та каналами комунікації, яким віддається перевага. Ментальні мапи тих учасників, які покладаються переважно на телебачення та міжособистісну комунікацію, продемонстрували, що найвищий рівень страху викликають місця з високою концентрацією чорношкірого та іспаномовного населення. Звернення до ментальної картографії дозволило виявити не лише безпечні та небезпечні зони у місті, але й, що важливіше, стійкі стереотипи у просторовій оцінці різних соціальних спільнот. Найнебезпечніші, за даними кримінальної статистики, райони не завжди оцінювались інформантами як такі. На думку авторів дослідження, незалежно від об’єктивних показників, містяни сприймають свій район як більш безпечний, тоді як страх викликає “сусідське подвір’я, особливо якщо так вийшло, що сусід належить до іншої етнічної групи” [6, р. 200].

Метод ментальної картографії нерідко застосовується у дослідженнях конфліктогенних аспектів міграції та соціальної мобільності з метою розкриття специфіки процесів трансформації культурної ідентичності та репрезентації міських ландшафтів іноземцями або мігрантами. Польсько-британський соціолог М. Москал поєднала ментальне картографування з нарративним інтерв’ю та проєктивними малюнками для аналізу сприйняття дітьми мігрантів країни їх походження і нового дому. У процесі дослідження було виявлено “транслокальну” ідентифікацію серед юних мігрантів, чие трансграничне уявлення про дім містило ментальні образи та емоції, пов’язані як з місцем їхнього походження, так і з місцем проживання [7; 8].

Транслокальна ідентифікація може виконувати як позитивну функцію в адаптації до нових соціальних умов та зниженні конфліктогенного потенціалу інтеракцій з корінними жителями, так і мати негативний вплив через стигматизацію мігрантів як маргіналів або “чужих”¹. Транслокальність здатна продукувати рольові конфлікти, які можуть бути внутрішньо- або міжособистісними, що пов’язано, зокрема, з неможливістю задоволення екзистенціальних потреб приналежності, “відчуття дому”, “узгодже-

¹ Поняття “чужий” особливо продемонструвало свою методологічну релевантність і було поступово розвинуто до рівня окремої концепції, що посилається на класичні дослідження [9–12], але й проєкується на сучасні соціальні реалії [13; 14].

ності” (*negotiation*) ідентичностей і статусно-рольових позицій. Фактично, трансклокальність як така є потенційним джерелом конфлікту ідентичностей, принаймні у вимірі етнонаціональної приналежності. На міжособистісному рівні конфлікти нерідко пов'язані з руйнуванням сталого родинного життя внаслідок міграції та необхідності тимчасового або постійного роз'єднання сім'ї.

У “центрованому на дітях” (*child-centred*) підході, методологія якого була поєднана М. Москал зі стратегією візуальної соціології та ментальної картографії, використання графічних проєктивних методик інколи стає необхідним з урахуванням віку інформантів, які переважно не здатні повноцінно виконувати роль респондента та зважено відповідати на запитання інтерв'юера. Та навіть у випадку з дорослими учасниками дослідження, застосування ментальної картографії разом з інтерв'ю стає ефективним засобом активації розгорнутих відповідей і нарративного викладу. Цей аспект підтверджується у вивченні О. ден Бестен дітей мігрантів у Берліні та Парижі за допомогою ментального картографування позитивного або негативного емоційного досвіду, зокрема страхів і антипатій (так звана “мікрогеографія емоцій”). У дослідженні було запропоновано використання “емограм” або “емотиконів” (англ. *emoticon*, від *emotion* та *icon*), що являють собою “спеціальні символи, які можуть бути застосовані для позначення місць з певним емоційним атиюдом” [15, р. 184]. Понад двісті створених ментальних мап репрезентували, поміж іншим, проблему латентної міської сегрегації, що пов'язана із соціальним статусом жителів і полягає у нерівному доступі до різних ресурсів. Аналітичні компоненти картографування емоцій у цьому проєкті були підкріплені теорією діяльності Л. Виготського та О. Леонт'єва.

Вибір інформантів у дослідженнях мобільності та міграції може суттєво впливати на результати. Дизайн дослідження з використанням ментальних мап “новачків” у місті має ґрунтуватись на розкритті особливостей їхнього нового статусу, мотивів переїзду, місця походження тощо. Цей аспект відображено у процесі вивчення Н. Пеззоні сприйняття мігрантами міста Мілан, що дозволило виокремити декілька соціальних груп: респонденти з різними міграційними коренями, які нещодавно прибули до міста; студенти, які переїхали до міста менше ніж за три місяці до початку дослідження; мігранти, які за останні роки вже пройшли процес первинної адаптації [16]. Репрезентація сучасного міста як простору, сконструйованого під дією чиннику соціальної конфронтації, вимагає від дослідника пошуку нових інструментів аналізу взаємовідносин між містянами з різним походженням, а також ставлення жителів до окремих районів міста. Це також означає, що дослідження міста має ґрунтуватись на підході до вивчення мігрантів як активних суб'єктів, а не сторонніх спостерігачів. Практична значущість аналізу ментальних мап “новачків” полягає у створенні основи для розробки ґрунтовних рекомендацій щодо реалізації інклюзивної політики при плануванні нових районів міста або реконструкції його сталих зон.

Метод ментальної картографії є ефективним у контексті розгляду не лише окремих міст, але й великих соціокультурних регіонів. Актуальними у цьому значенні залишаються дослідження сприйняття сучасних конфліктних зон. Типовим прикладом таких досліджень можна вважати аналіз Є. Бен-Зеев ментальних скетчів учнів старшої школи, які представляють етнічні спільноти Ізраїлю та Палестини. Отримані дані дали

можливість зафіксувати образ країни, що містить у своєму складі окуповані території, певні кордони та демонструє значні розбіжності між ментальними та геополітичними мапами [17].

Інша ілюстрація вивчення конфлікту з етнонаціональним корінням – ментальна картографія о. Кіпр [18]. З моменту військової інтервенції Туреччини у 1974 р. територіально острів поділено між невизнаною, але фактично існуючою Турецькою Республікою Північного Кіпру та Республікою Кіпр, що з 2004 р. поповнила ряди країн – членів Європейського Союзу. Жителям острова було запропоновано створити дві схематичні мапи, перша з яких мала відображати реальну країну у поточній ситуації, а друга – країну, в якій громадяни хотіли б жити. На першій мапі більшість інформантів цілком очікувано зобразила кордон між двома частинами острова, тоді як образ “країни майбутнього” розкрив певну регіональну специфіку, пов’язану з чинниками політичного дискурсу, шкільних освітніх програм і медіа. Об’єднаний Кіпр було зображено жителями Республіки Кіпр у 80% випадків, тоді як для жителів Турецької Республіки Північного Кіпру цей показник становив лише 25%. Останні активніше підтримують ідею бізональної стратегії розвитку Кіпру (35%). У цілому, аналіз ментальних мап кіпріотів дозволив виявити багатовимірність і плюралізм ідентифікаційних практик. Водночас зазначалось, що індивідуальні надії, цілі та емоції у цьому випадку переважали над етнічною або культурною ідентифікацією.

Аналіз скетчів як соціальних конструктів, що слугують індикаторами належності до соціально-культурної, етнічної або релігійної спільноти, є продуктивним способом інтерпретації ментальних мап. Окремі символи, знаки та звернення до певного дискурсу допомагають досліднику орієнтуватись у процесі аналізу розрізнених візуальних даних. Проте ментальні мапи – це, насамперед, така просторова проекція, що значною мірою залежить від темпорального чинника. Подібно до того, як швидко змінюється соціальний дискурс, трансформується й ідеологічно-топографічне бачення конфлікту.

Однією з переваг ментальної картографії, порівняно із стандартними інструментами аналізу, є можливість розкривати не лише просторове сприйняття соціальних явищ, але й ті латентні проєкції ідентифікацій, які не відповідають публічному дискурсу. Так, результати застосування цього методу для осмислення соціального конфлікту у бельгійському суспільстві продемонстрували, що хоча мовне питання доволі часто стає приводом для гострих політичних дебатів, а різниця між мовними групами вважається невід’ємною складовою бельгійської політики, представники цих груп мало відрізняються у глибинній оцінці суспільних протиріч [19, р. 48]. Ментальна картографія у цьому дослідженні використовувалась у комплексі з анкетуванням і була націлена на виявлення взаємозв’язку між ідентифікацією респондентів та відображенням ними мовного кордону на мапі Бельгії, а також визначенням м. Брюссель відносно цього кордону. Усупереч риториці медіа, популярних політичних партій та очікуванням авторів дослідження, результати аналізу понад п’яти тисяч ментальних мап не підтвердили суттєвої диференціації сприйняття просторових параметрів поточної соціокультурної ситуації за мовною ознакою. У той час як дані опитування продемонстрували відмінності між мовними групами відповідно до їх інституціональних

уподобань (виключна ідентифікація з Бельгією або Фландрією), інтерпретація ментальних мап, навпаки, дозволила виявити відсутність “глибоких розбіжностей в оцінці вкрай символічних питань щодо внутрішніх територіальних кордонів між мовними групами” [19, р. 47]. У методологічному плані дослідження вирізнилось не лише зверненням до техніки тріангуляції (поєднання картографування та анкетування), але й використанням статистичного аналізу (логістична регресія).

Разом із соціально-економічними чинниками, поширеною причиною внутрішньої або трансграничної міграції є військові конфлікти. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ) станом на 2016 р., військові конфлікти та насильства стали причиною внутрішнього переміщення 6,9 млн осіб у 37 країнах світу. У цілому було встановлено 40,3 млн внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та 22,5 млн біженців. Водночас Україна входить до десятка країн з найвищою чисельністю ВПО (близько 1,7 млн) [20]. Метод ментального картографування має суттєвий потенціал у розкритті ціннісних вимірів свідомості та особливостей соціокультурної ідентифікації суб'єктів, що були вимушені покинути своє місто під дією зовнішніх чинників. Так, цей метод було вдало інтегровано у рамках проекту “*Одіссея Донбас*”, що відображає історії міст цього регіону та є свого роду подорожжю, яка символічно розгортається у послідовності особистих історій [21]. Автори проекту провели глибинні інтерв'ю з вимушеними переселенцями зі Сходу України та запропонували їм створити ментальні мапи місць, які їм довелося покинути. Успіх проекту надихнув на створення виставки “Восток-Дім”, що знайомить з досвідом людей, які під час конфлікту на Сході України залишилися на прифронтовій території. Учасники проекту розповідали свої особисті історії, а у межах сесії з арт-терапії мали намалювати свій дім [22]. Етнографічний характер матеріалів, зібраних авторами подібних проектів, через подальше звернення до соціологічних концептів відкриває перспективу для наукового осмислення життєвого світу внутрішньо переміщених осіб, а також жителів, які не залишили свої домівки. Водночас важливим завданням є вивчення загального сприйняття військового конфлікту громадянами з різних регіонів України, і метод ментальної картографії вочевидь має інноваційний методичний потенціал у цьому відношенні. Крім того, використання цього методу українськими соціологами досі є, скоріше, винятком, ніж поширеною дослідницькою практикою².

Аналіз широкого кола досліджень конфліктів з використанням ментальної картографії дозволяє у загальних рисах окреслити структуру даного методу та виокремити його базові аналітичні компоненти. Для цього виправданим буде звернення до підходу з методологічного кодування ментальної картографії, запропонованого Дж. Гізекінг [24, р. 716–718]. Матриця кодування складається з чотирьох категорій, кожна з яких містить сукупність аналітичних компонентів і технік (загалом 57 одиниць). До системи кодування інтегрується та суттєво поглиблюється класична концепція К. Лінча, чим забезпечується значно більша відповідність методу галузевій специфіці соціології конфлікту.

² Приклад соціологічних досліджень з використанням ментальної картографії [23], а також зразки ментальних мап див.: Додатки 1 і 2.

Перша категорія, під назвою *механіка методу*, відображає точність у репрезентації конкретної локації та ступінь прагнення інформанта бути якомога достовірнішим. Вона пов'язує такі елементи, як кількість і послідовність створення графічних елементів, текстові ярлики та їх поширеність на мапі (акроніми, сленг тощо), наближеність зображення до копії фізичного простору або його типової мапи, розташування елементів відносно один одного, графічні навички та занепокоєність або задоволення від процесу малювання. Категорія *графічних елементів* відбиває просторовий аналіз структурних складових малюнку – центр, кордони, кольори, відносний масштаб і розмір об'єктів, проекція (бокова, тривимірна тощо), просторові координати (сторони світу), символи, надписи та умовні позначення. *Наративи місця* демонструють роль просторових образів у практиках ідентифікації та ціннісних орієнтаціях. Ця категорія посилює моральний смисловий вимір топологічного сприйняття та надбудовує навколо концепції К. Лінча (шляхи, межі, райони, вузли та орієнтири) природні та штучні елементи середовища, персональні шляхи, унікальні або нетипові складові, суб'єктивні ідентифікатори приналежності (раса, клас, стать та ін.), культурні фактори (наприклад, роль традицій в організації просторового досвіду), співвідношення простору та емоцій, особистий зв'язок з місцем і його інтимна деталізація. Наративи місця не лише фіксують наявність певних сегментів картографування, але й дозволяють виявити відсутність об'єктивно значущих, сутнісних одиниць локації. Нарешті, категорія *персоналізації* відбиває ще більш індивідуальні, глибинні аспекти ментальної мапи – базові суб'єктивні сенси, перший та останній за порядком створення елемент, відображення себе на мапі, ступінь соціальної залученості, специфіка текстових ярликів тощо.

Попри те, що підхід Дж. Гізекінг має низку недоліків, саме він на поточному етапі розвитку ментальної картографії соціальних конфліктів найбільше відповідає її теоретико-методологічним потребам. Головними мінусами підходу є слабка логічна організація аналітичних компонентів, дублювання їхніх функцій і відсутність чітких розгорнутих дефініцій кожної категорії та підпорядкованих структурних складових. Проте навіть в існуючій конфігурації “матриця Гізекінг” здатна суттєво полегшити систематизацію та обґрунтування конкретних емпіричних проєктів, спрямованих на вивчення конфліктів у всьому різноманітті їхніх суспільних проявів.

Висновки. Результати розгляду аналітичних компонентів ментальної картографії у контексті соціології конфлікту дозволяють стверджувати, що їх зміст значною мірою обумовлено галузевим впливом соціології міста, оскільки саме цьому напрямку, а також ширшій міждисциплінарній перспективі урбаністики переважно належить здобуток евристичного впровадження представленої дослідницької техніки. Проте інтегративний міждисциплінарний потенціал ментальної картографії виявляє більші можливості та складнішу структуру, що надає даному методу властивість каталізатора емпіричного та загальнотеоретичного синтезу. Так, крім соціальної топології, соціології простору, соціальної географії, візуальної соціології, графічних та експресивних проєктивних методик, ментальна картографія поєднує у собі стратегії змішаних методів (*mixed methods*), феноменології, неоматеріалізму (Н. Фокс та інші), ситуаційного аналізу (А. Кларк), соціології пам'яті тощо. За межами соціології конфлікту відкриваються великі можливості для впровадження ментальної картографії на перетині біль-

ше ніж 50 інших галузевих напрямів, що буде сприяти лише посиленню інтегративної функції методу.

Оскільки є вагомими підстави вважати базовими компонентами ментальної картографії структурні складові матриці Дж. Гізекінг (механіка методу, графічні елементи, наративи місця та персоналізація), необхідним стає встановлення специфіки цих складових у галузі соціології конфлікту. Ця специфіка визначається просторовими параметрами протистояння певних соціальних сторін і зміною топологічного сприйняття залежно від фази конфлікту. Особливістю методу також є картографування різних форм, чинників, причин і наслідків конфліктної ситуації, серед яких виокремлюються напруження соціальної структури (статусно-рольові конфлікти, соціальні нерівності, інституціональні дисфункції, демографічні чинники), військові конфлікти, вимушена міграція та мобільність, проблеми соціальної інтеграції, ідентифікаційні практики ("ми" і "вони", транслокальність), емоційна та символічна географія конфлікту, соціокультурний вимір просторового сприйняття, а також його ціннісні, мовні, расові, етнічні, релігійні аспекти.

З урахуванням окресленої специфіки, серед аналітичних компонентів для соціології конфлікту найрелевантнішими є: конфронтаційне розташування елементів мапи (*механіка методу*); кордони, кольори, відносний масштаб і розмір об'єктів, символи, надписи та умовні позначення (*графічні елементи*); ідентичність, культурні фактори, емоції (*наративи місця*); базові суб'єктивні сенси, відображення себе на мапі та ступінь соціальної залученості (*персоналізація*).

Попри такі переваги ментальної картографії, як гнучкість, відкритість, технічна простота, ігровий і творчий характер, не можна забувати про дослідницьку етику та сенситивність у вивченні негативного й травматичного досвіду. Маючи не лише переваги, але й недоліки, зокрема складність кількісного аналізу отриманих даних і залежність від інших методів (переважно опитування), ментальна картографія динамічно розвивається під впливом новітніх технологій, які визначають головні перспективи наукових пошуків у межах відповідної проблематики.

Список використаних джерел

1. Graham E. What Is a Mental Map? *Area*. 1976. Vol. 8 (4). P. 259–262.
2. Веселкова Н.В. Ментальные карты города: вопросы методологии и практика использования. *Социология: 4М*. 2010. № 31. С. 2–29.
3. Lynch K. *The Image of the City*. Cambridge: The MIT Press, 1960. 208 p.
4. Милграм С. Эксперимент в социальной психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 336 с.
5. Switzer C., McDowell S. Redrawing Cognitive Maps of Conflict: Lost Spaces and Forgetting in the Centre of Belfast. *Memory Studies*. 2009. Vol. 2 (3). P. 337–353.
6. Matei S.A., Ball-Rokeach S., Ungurean S. Communication Channels, Spatial Stereotyping, and Urban Conflict: A Cross-Scale and Spatio-Temporal Perspective. *Journal of Dispute Resolution*. 2007. No. 1. P. 196–203.
7. Moskal M. Visual Methods in Researching Migrant Children's Experiences of Belonging. *Migration Letters*. 2010. Vol. 7 (1). P. 17–32.
8. Moskal M. 'When I Think Home I Think Family Here and There': Translocal and Social Ideas of Home in Narratives of Migrant Children and Young People. *Geoforum*. 2015. Vol. 58. P. 143–152.

9. Simmel G. Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. Leipzig: Duncker & Humblot, 1908. 782 p.
10. Park R. Human Migration and the Marginal Man. *American Journal of Sociology*. 1928. Vol. 33. P. 881–893.
11. Wood M. The Stranger: A Study in Social Relationships. New York: Columbia University Press, 1934. 300 p.
12. Schuetz A. The Stranger: An Essay in Social Psychology. *American Journal of Sociology*. 1944. Vol. 49 (6). P. 499–507.
13. Tiryakian E. Sociological Perspectives on the Stranger. *Soundings: An Interdisciplinary Journal*. 1973. Vol. 56 (1). P. 45–58.
14. Глазков К. Ментальные карты: ограничения метода и образ “чужого” в малом городе. *Laboratorium: Журнал социальных исследований*. 2015. № 7 (3). С. 106–117.
15. Besten den O. Local Belonging and ‘Geographies of Emotions’: Immigrant Children’s Experience of Their Neighbourhoods in Paris and Berlin. *Childhood*. 2010. Vol. 17 (2). P. 181–195.
16. Pezzoni N. Migrant’s Maps to Explore the Contemporary City. *Planum. The Journal of Urbanism*. 2013. Vol. 27 (2). P. 43–52.
17. Ben-Ze’ev E. Blurring the Geo-Body: Mental Maps of Israel/Palestine. *Middle East Journal*. 2015. Vol. 69 (2). P. 237–242.
18. Akcali E. Reading the Cyprus Conflict Through Mental Maps – An Interdisciplinary Approach to Ethno-Nationalism. *The Challenges of Ethno-Nationalism: Case Studies in Identity Politics* / Guelke A., ed. New York: Palgrave Macmillan, 2010. P. 41–59.
19. Reuchamps M., Kavadias D., Deschouwer K. Drawing Belgium: Using Mental Maps to Measure Territorial Conflict. *Territory, Politics, Governance*. 2014. Vol. 2 (1). P. 30–51.
20. World Migration Report 2018. International Organization for Migration. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2018_en.pdf
21. Цимбалюк Д., Філіп’єва Ю., Засипкін В. Одиссея Донбас: ментальні карти і спогади про рідні міста. *Українська правда*. 2015. 21 жовтня. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2015/10/21/202061/>
22. Восток - Дім: показали жителів прифронтової смуги. *Gazeta.ua*. 2019. 22 лютого. URL: https://gazeta.ua/articles/culture/_vostok-dim-pokazali-zhiteliv-prifrontovoyi-smugi/887037
23. Злотин В.Я. Ментальная карта Луганска: образ города в сознании студентов. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*. 2013. Т. 18. Вип. 2 (1). С. 267–273.
24. Gieseck J. Where We Go from Here: The Mental Sketch Mapping Method and Its Analytic Components. *Qualitative Inquiry*. 2013. Vol. 19 (9). P. 712–724.

Отримано 18.07.19 та оновлено 01.08.19

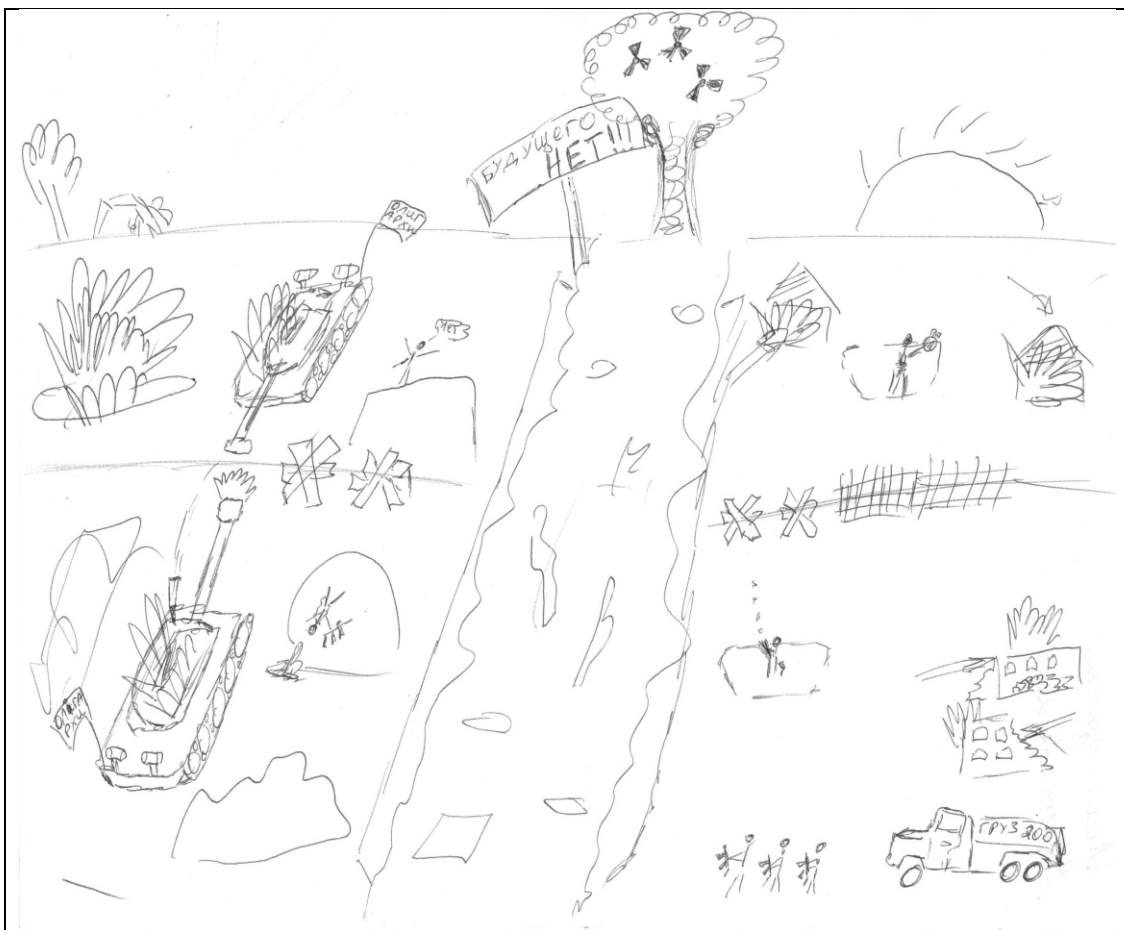
References

1. Graham, E. (1976). What Is a Mental Map? *Area*, 8 (4), 259-262.
2. Veselkova, N.V. (2010). Mental maps of the city: questions of methodology and practice of use. *Sociology*, 4M, 31, 2-29 [in Russian]
3. Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. Cambridge: The MIT Press.
4. Milgram, S. (2000). *Experiment in social psychology*. Saint Petersburg: Peter [in Russian]
5. Switzer, C., McDowell, S. (2009). Redrawing Cognitive Maps of Conflict: Lost Spaces and Forgetting in the Centre of Belfast. *Memory Studies*, 2 (3), 337-353.
6. Matei, S.A., Ball-Rokeach, S., Ungurean, S. (2007). Communication Channels, Spatial Stereotyping, and Urban Conflict: A Cross-Scale and Spatio-Temporal Perspective. *Journal of Dispute Resolution*, 1, 196-203.

7. Moskal, M. (2010). Visual Methods in Researching Migrant Children's Experiences of Belonging. *Migration Letters*, 7 (1), 17-32.
8. Moskal, M. (2015). 'When I Think Home I Think Family Here and There': Translocal and Social Ideas of Home in Narratives of Migrant Children and Young People. *Geoforum*, 58, 143-152.
9. Simmel, G. (1908). *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Leipzig: Duncker & Humblot.
10. Park, R. (1928). Human Migration and the Marginal Man. *American Journal of Sociology*, 33, 881-893.
11. Wood, M. (1934). *The Stranger: A Study in Social Relationships*. New York: Columbia University Press.
12. Schuetz, A. (1944). The Stranger: An Essay in Social Psychology. *American Journal of Sociology*, 49 (6), 499-507.
13. Tiryakian, E. (1973). Sociological Perspectives on the Stranger. *Soundings: An Interdisciplinary Journal*, 56 (1), 45-58.
14. Glazkov, K. (2015). Mental maps: limitations of the method and the image of the "stranger" in a small city. *Laboratorium: Journal of Social Research*, 7 (3), 106-117 [in Russian]
15. Besten, den O. (2010). Local Belonging and 'Geographies of Emotions': Immigrant Children's Experience of Their Neighbourhoods in Paris and Berlin. *Childhood*, 17 (2), 181-195.
16. Pezzoni, N. (2013). Migrant's Maps to Explore the Contemporary City. *Planum. The Journal of Urbanism*, 27 (2), 43-52.
17. Ben-Ze'ev, E. (2015). Blurring the Geo-Body: Mental Maps of Israel/Palestine. *Middle East Journal*, 69 (2), 237-242.
18. Akcali, E. (2010). Reading the Cyprus Conflict Through Mental Maps – An Interdisciplinary Approach to Ethno-Nationalism. In A. Guelke (Ed.), *The Challenges of Ethno-Nationalism: Case Studies in Identity Politics* (pp. 41-59). New York: Palgrave Macmillan.
19. Reuchamps, M., Kavadias, D., Deschouwer, K. (2014). Drawing Belgium: Using Mental Maps to Measure Territorial Conflict. *Territory, Politics, Governance*, 2 (1), 30-51.
20. World Migration Report 2018. International Organization for Migration. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2018_en.pdf
21. Tsimbalyuk, D., Filip'eva, Y., Zasipkin, V. (2015, October 21). Odyssey Donbas: mental maps and memories of native places. *Ukrainska pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2015/10/21/202061/> [in Ukrainian]
22. East-Home: inhabitants of the prefrontal line showed. (2019, February 22). *Gazeta.ua*. URL: https://gazeta.ua/articles/culture/_vostok-dim-pokazali-zhiteliv-prifrontovoyi-smugi/887037 [in Ukrainian]
23. Zlotin, V.J. (2013). The mental map of Lugansk: the image of the city in the minds of students. *Bulletin of Odessa National University. Sociology and political science*, 18, 2 (1), 267-273 [in Russian]
24. Gieseeking, J. (2013). Where We Go from Here: The Mental Sketch Mapping Method and Its Analytic Components. *Qualitative Inquiry*, 19 (9), 712-724.

Received on 18.07.19 and updated on 01.08.19

Ментальна мапа зони конфлікту на Донбасі, чоловік віком 20 років

Джерело: Отримано авторами на пілотажному етапі емпіричного дослідження “Втрачені міста Донбасу: нові кордони та ідентичності у конфлікті” (квітень – травень 2019 р.).

Ментальна мапа м. Бахмут Донецької обл., чоловік віком 20 років

Джерело: Отримано авторами на пілотажному етапі емпіричного дослідження “Втрачені міста Донбасу: нові кордони та ідентичності у конфлікті” (квітень – травень 2019 р.).